

Gönderim Tarihi: 25.05.2016

Kabul Tarihi: 08.07.2016

ERZURUM'UN KUZEY İLÇELERİNDE KERAMİK TARİHLENDİRMELERİ

Ceramic Dating in North Towns of Erzurum

Ayşe Nur MORKOÇ

Doktorant, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
aysenur_morkoc@hotmail.com

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Erzurum, önemli yolları, akarsuları, tarım alanlarını ve otlakları barındırması nedeniyle Eskiçağ tarihi boyunca yerleşim görmüştür. Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır.

Erzurum'un Kuzeyinden geçen ve Kafkasları Anadolu'ya bağlayan ana yol güzergâhı Erzurum-Tortum-Narman-Oltu-Artvin üzerinden Doğu Karadeniz'e ulaşmaktadır. Bu yol güzergâhında bulunan ilçeler Eskiçağ boyunca ticari yönden ve ulaşım açısından bölgedeki önemli merkezleri oluşturmaktadır.

M.Ö. 2. binde bölgede, Azzi-Hayaşa adı verilen toplulukların yaşadığı bilinmektedir. M.Ö. 9-6. yüzyıllar içerisinde ise bölgede Urartu hâkimiyeti görülmektedir. Urartular, Doğu Anadolu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmiştir.

1998 yılından itibaren Doğu Anadolu Bölgesinde hocamız Alpaslan Ceylan başkanlığında yürütülen yüzey araştırmaları aralıksız devam etmektedir. Bu çalışmalar sayesinde Doğu Anadolu Bölgesinin Eskiçağ Tarihi hakkında birçok şey ortaya çıkarılmıştır..

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Çoruh Havzası, Keramik.

Abstract

Erzurum had been settled throughout Ancient History due to its important roads, rivers, agricultural fields and grasslands. Erzurum is located in the north-east of the Eastern Anatolian Region.

The main road that passed through northern Erzurum and connects the Caucasus to Anatolia reaches the Eastern Black Sea via Erzurum- Tortum- Narman-Oltu- Artvin. The towns on this Route make up the important centers in terms of commerce and transportation throughout Ancient History.

It is known that the communities named as Azzi-Hayasa had resided in the region in 2. Millenium B.C. In the between 9th and 6th centuries B.C Urartian domination is seen in the region. Urartian had changed the political, economic and social structure of Eastern Anatolia.

Since 1998, our professor in the Eastern Anatolian Region has been continuously surface researches conducted by Alpaslan Ceylan. Thanks to these studies, many things have been revealed about Ancient History of Eastern Anatolian Region.

Keywords: Erzurum, Çoruh Basin, Pottery

GİRİŞ

Doğu Anadolu Bölgesinin en önemli illerinin başında gelen Erzurum, önemli yolları, akarsuları, tarım alanlarını ve otlakları barındırması nedeniyle Eskiçağ Tarihi boyunca yerleşim görmüştür. Transkafkasya ve Mezopotamya kültürlerinin karşılıklı gelişmesinde stratejik bir kavşak noktası olan bölge tarih boyunca çok önemli göçlerde durak noktası olmuştur. Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda yer almaktadır. Yüzölçümü bakımından Türkiye'nin dördüncü ili olan Erzurum, bünyesinde önemli ovaları, dağları ve akarsuları barındırmaktadır. Rize Dağları, Doğu Karadeniz Dağları ve Kuzey Anadolu Dağları, Kop Dağları, Akbaba Dağı, Dumlulu Dağları, Mescit Dağı, Kargapazarı, Güvercin Dağları, Hasanbaba Dağı, Karasu Aras Dağları, Dumanlı Dağı, Palandöken Dağı, Sakaltutan Dağları, Köse Dağı bölgenin önemli dağlarını oluşturur (Tarkan, 1983, s. 463 vd.).

Erzurum Ovası, Pasin Ovası, Hınıs Ovası, bölgenin Eskiçağ'dan itibaren günümüze kadar tarım yapılan önemli ovalardır (Yalçınlar, 1951, ss. 20 vd.; Saraçoğlu, 1956, s. 336; Atalay, 1984, s.15).

Türkiye'nin önemli ırmaklarının doğduğu bölge olma özelliğini de taşıyan Erzurum Çoruh, Aras ve Fırat havzalarının birleşme noktasında yer almaktadır. Fırat Irmağı'nın en önemli kollarından biri olan Karasu, Dumlulu Dağları'ndan, Çoruh Irmağı ise Mescitli Dağları'ndan kaynağını almaktadır. Çoruh Irmağı'nın en önemli akarsuları olan Oltu ve Tortum Çayları da Erzurum topraklarından doğmaktadır. Aras Irmağı'nın doğduğu topraklar Bingöl Dağları'nın Erzurum sınırları içerisinde kalan kuzey yamaçlarıdır (Arınç, 2016, ss. 38 vd.).

Erzurum üç önemli havzaya ayrılır. Bu havzalar Çoruh, Aras ve Karasu havzalarıdır. Doğu-batı yönünde yükseltinin iyice düştüğü ovalık alanlara kadar derin vadiler akar. Bu vadiler; Çoruh, Karasu, Aras ve Tortum vadileridir.

Erzurum'un kuzeyinde bulunan Çoruh Havzası'nın sularını Oltu-Narman Çayı, Tortum Çayı, Berta Çayı, İspir-Bayburt dereleri ve Yusufeli suları oluşturmaktadır (Özey, 1988, s. 454). Çoruh Nehri aynı zamanda Doğu Karadeniz Bölgesi ile Doğu Anadolu Bölgesi arasında bir sınır oluşturur.

Erzurum'un kuzeyinden geçen ve Kafkasları Anadolu'ya bağlayan ana yol güzergâhı Erzurum-Tortum-Narman-Oltu-Artvin üzerinden Doğu

Karadeniz'e ulaşmaktadır. Bu yol güzergâhında bulunan ilçeler Eskiçağ boyunca ticari yönden ve ulaşım açısından bölgedeki önemli merkezleri oluşturmaktadır (Özgül, 2007, s. 2).

Erzurum ve çevresinin tarihi çağları, Hitit yazılı metinlerinin verdiği bilgilerle başlar. Bu metinlere göre, M.Ö. 2. binde bölgede, Azzi-Hayaşa adı verilen toplulukların yaşadığı bilinmektedir (Garstang - Gurney, 1959, s. 32-40).

M.Ö. 1. binde, Erzurum ve çevresinde Diauehi devletinin varlığı görülmektedir. Kuzeydoğu Anadolu'ya egemen olan Diauehi'nin sınırlarını, Sarıkamış ile Tercan arasındaki bölge oluşturmaktadır (Ceylan, 2015, s. 488)¹

M.Ö. 9-6. yy'lar içerisinde Doğu Anadolu'da yeni bir siyasi yapı ortaya çıkmış, Doğu Anadolu'nun siyasi, ekonomik ve sosyal yapısını değiştirmiştir. Asur'un "Urartu" adını verdiği kendilerini ise "Bianili" olarak adlandıran, Urartu Devleti, Erzurum ve çevresindeki Diauehi gibi yerel güçleri ortadan kaldırdıktan sonra bölgede kale ve garnizonlar inşa ederek egemenliğini kurmuştur (Tarhan, 1978, 5 vd.; Sağlamtimur, 2000, s. 83 vd.).

1998 yılından itibaren Doğu Anadolu Bölgesinde hocamız Alpaslan Ceylan başkanlığında yürütülen yüzey araştırmaları aralıksız devam etmektedir. Bu çalışmalar sayesinde Doğu Anadolu Bölgesinin Eskiçağ tarihi hakkında önemli bilgiler elde edilmiştir.

Erzurum ilinin Kuzey ilçelerinde tespit edilen keramiklerin genel özellikleri şöyledir:

İlk Tunç Çağ: Keramikler, açık, astarlı, orta ve iyi pişmiş, el yapımıdır. Nadiren çark yapımı verilere de rastlanmıştır. Keramik hamurunda katkı maddesi olarak genellikle orta kum, küçük ve orta taşçık ve kireç kullanılmıştır.

¹ Diauehi'nin lokalizasyonu için bilim adamları çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Burney ilk yayınlarda Diauehi için Yoncalı çevresini -Bulanık-Malazgirt Ovası'nı- önerirken daha sonraki yayınlarda Erzincan-Erzurum Ovasını da içine alarak ülke sınırlarını Doğu Karadeniz dağlarının eteklerine kadar genişletmiştir (Burney, 1966, s. 59 vd.). Herzfeld Diauehi toprakları için, Çoruh'un kaynağı ile Oltu ve çevresini önermiştir (Herzfeld, 1968, s. 121). Meyer, Diauehi'nin Karadeniz'e kadar yayıldığı görüşündedir (Meyer, 1954, s. 379). Salvini Diauehi'nin konumu için Erzurum'un kuzeyi ile Çoruh'un kaynak bölgesini önerirken (Salvini, 1967, s. 22 vd.; Salvini, 2006, 64), Pehlivan, Sarıkamış ile Aşkale arasına lokalize etmektedir (Pehlivan, 1984, s. 82 vd.; Pehlivan, 1991, s. 30 vd.). Ceylan ise Sarıkamış ile Tercan arasındaki bölge oluşturmaktadır (Ceylan, 2015, s. 488). Diauehi'nin lokalizasyonu ile ilgili bilim adamlarının ortak görüşü, merkezinin Erzurum ve çevresi olduğudur.

Erken Demir Çağ: Keramikler, açık, astarlı, bezemeli ve bezemesiz, orta pişmiş, çark yapımıdır. Keramik hamurunda katkı maddesi olarak genellikle ince ve orta kum, küçük ve orta taşçık ve kireç kullanılmıştır. Saman katkısı da görülmektedir.

Orta Demir Çağ: Keramikler, açık, astarlı, bezemeli ve bezemesiz, orta ve iyi pişmiş, el ve çark yapımıdır. Keramik hamurunda katkı maddesi olarak genellikle ince kum, küçük taşçık, kireç ve mika kullanılmıştır.

Geç Demir Çağ: Keramikler, açık, astarlı, bezemeli, orta ve iyi pişmiş, el ve çark yapımıdır. Keramik hamurunda katkı maddesi olarak genellikle ince kum, küçük taşçık, kireç ve mika kullanılmıştır.

Ortaçağ: Keramikler, açık, astarlı, bezemeli ve bezemesiz, orta ve iyi pişmiş, çark yapımıdır. Keramik hamurunda katkı maddesi olarak genellikle ince kum, küçük taşçık ve mika kullanılmıştır.

Bölge keramiklerinin genel özellikleri değerlendirilirken Erzurum çevresinde yapılan ve stratigrafi veren **Güzelova Höyük** ve **Sos Höyük** kazıları dikkate alınmıştır. 1961 yılında Koşay tarafından kazısı yapılan Güzelova Höyük'te, Ortaçağ'dan Kalkolitik'e kadar uzanan tabakalama tespit edilmiştir. Koşay höyüğün Geç Kalkolitik Çağ'a ait olduğunu ileri sürmüştür ancak tespit edilen verilerin yetersiz olduğunu da belirtmiştir (Koşay-Vary, 1967, ss. 1 vd.; Ceylan, 2015, s. 160). Sos Höyük kazıları ise 1994 yılında Erzurum Müze Müdürü Mustafa Erkmen başkanlığında ve A. Sagona'nın katılımıyla başlamış, daha sonra Sagona'nın başkanlığında devam etmiştir. Kazılarda Geç Kalkolitik Çağ'dan başlayarak günümüze kadar devam eden kültür katları tespit edilmiştir² (Sagona, 2000, ss. 349 vd.; Ceylan, 2015, s. 218).

Sos Höyük tabakalanma ve tarihlendirmesi şöyledir (Sagona, 2000, ss. 349 vd.):

SOS HÖYÜK TABAKALANMA VE TARİHLENDİRMESİ

Sos VA-M.Ö. 3500/3300-3000 (Geç Kalkolitik)

Sos VB-M.Ö. 3000-2800 (İlk Tunç Çağ IB)

Sos VC-M.Ö. 2800-2500 (İlk Tunç Çağ II)

Sos VD-M.Ö. 2500-2200

² Sos Höyük Kazıları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:(Sagona - Sagona, C., 1995, ss. 193-218; Sagona - Erkmen - Sagona, C., 1997, ss. 137-143; Sagona - Erkmen - Sagona, C., 1998, ss. 245-250; Sagona - Sagona, C., 2000, ss. 143-144; Sagona - Zimansky, 2009, ss. 145 vd.)

Sos IVA-M.Ö. 2200-2000 (Orta Tunç Çağ I)
Sos IVB-M.Ö. 2000-1500 (Orta Tunç Çağ II)
Sos III-M.Ö. 1500-1000 (Geç Tunç Çağ)
Sos IIA-M.Ö. 1000-750/850 (Erken Demir Çağ)
Sos IIB-M.Ö. 750/850-300 (Geç Demir Çağ)
Sos IIC-M.Ö. 300-200 (Post Akamenid)

Erzurum'un kuzey ilçelerinde yapılan yüzey araştırmalarında aşağıda belirtilen merkezler tespit edilmiş ve bu merkezlerden elde edilen keramik değerlendirilerek tarihlendirmeleri yapılmıştır.

İSPİR

Devedağı Kalesi

İspir ilçesine 33 km. mesafedeki Devedağı köyünün güneybatısındadır. Kaleden toplanan keramikler Ortaçağ özelliği taşımaktadır (Ceylan, 2002, ss. 170-171; Kozbe-Ceylan vd., 2008: Devedağı Kalesi; Ceylan, 2008, s. 88).

Maden Kalesi

İspir ilçesi, Maden kazasına 2 km. ve İspir'e ise 15 km. uzaklıktaki kale, Erzurum-İspir karayolunun kuzeyinde, Maden kazasının doğusunda, İspir'in ise batısındadır. Duvarların yapı tekniği Ortaçağ'a aittir. Kaleden toplanan keramikler Ortaçağ özelliği gösterir (Ceylan, 2002, s. 169, Kozbe-Ceylan vd. 2008: Maden Kalesi; Ceylan, 2008, s. 86).

Yeşilyurt Kalesi (Yusufun Kale)

İspir ilçesinin 17 km. kuzey batısında yer alan Yeşilyurt köyünün güneybatısında ve 1400 m. rakımlı Yeşilyurt köyünden oldukça yüksektedir. Kaleden toplanan keramikler Ortaçağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2002, s. 170, Kozbe-Ceylan vd. 2008: Yeşilyurt Kalesi; Ceylan, 2008, s. 87-88).

NARMAN

Başkale Kalesi

Narman ilçesi, Başkale köyünde Kargapazarı Dağları'nın eteklerinde deniz seviyesinden 2004 m. yüksekliğindeki bir tepe üzerine yapılmıştır. Keramik buluntuları yoğun olarak Ortaçağ'a aittir (Özgül, 2007, s. 55; Ceylan, 2008, s. 301; Ceylan, 2009, s. 136; Özgül, 2011, s. 102; Morkoç,

2013, s. 91).

Boğakale Kalesi

Narman ilçesinin 39 km. güneybatısında bulunan Boğakale köyünde yer almaktadır. Keramik verilerinin birkaç parçası erken dönem olmasına rağmen büyük bir kısmı Ortaçağ'a aittir (Özgül, 2007, s. 56; Ceylan, 2008, s. 303; Ceylan, 2009, s. 137; Özgül, 2011, s. 103; Morkoç, 2013, s. 107).

Gökdağ Kalesi

Narman ilçesinin 18 km. kuzeyinde bulunan, Alabalık köyünün batısında denizden 1976 m. yükseklikte bulunmaktadır. Sur duvarları kesme taşlardan yapılmış olup harç kullanılmıştır. Kale bu özelliği ile Ortaçağ'a ait bir gözetleme kulesidir. Keramik verileri Ortaçağ'a aittir (Özgül, 2007, s. 54; Ceylan, 2008, s. 179; Özgül, 2011, s. 101; Morkoç, 2013, s. 114).

Yanıktaş Kalesi

Narman ilçesinin 13 km. güneyinde yer alan Yanıktaş köyünün 3 km. güneybatısında, deniz seviyesinden 1976 m. yükseklikte bulunan Yanıktaş Kalesi, yalçın bir ana kaya üzerine kurulmuştur. Keramik verisi Ortaçağ'a aittir (Özgül, 2007, s. 54; Ceylan, 2008, s. 299; Ceylan, 2009, s. 136; Özgül, 2011, s. 102; Morkoç, 2013, s. 119).

Yanıktaş Ekrek Yerleşmesi

Narman ilçesinin 13 km. güneyinde yer alan Yanıktaş köyünün yaklaşık 6 km. uzağında 2049 m. yükseklikte bulunan yerleşme Yanıktaş Kalesi'nin 1 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Keramik verisi Ortaçağ'a aittir (Özgül, 2007, s. 55; Ceylan, 2008, s. 301; Ceylan, 2009, s. 136; Özgül, 2011, s. 102; Morkoç, 2013, s. 119).

OLTU

Orucuk Kalesi

Erzurum-Oltu karayolu üzerinde bulunan kalenin Oltu ilçesine uzaklığı 18 km.dir. Anayolun 3 km. kuzeyinde yer almaktadır. Tespit edilen keramik verileri Ortaçağ'a aittir (Ceylan, 2006, s. 104; Ceylan, 2007_b, s. 2; Kozbe-Ceylan vd., 2008: Orucuk; Ceylan, 2008, s. 216).

OLUR

Aşağı Beğendik Kalesi

Olur ilçesinin 30 km. kuzeydoğusunda, Beğendik köyünün 1,5 km. kuzeybatısında, Yukarı Beğendik Kalesi'nin hemen güney eteklerinde yer

almaktadır. Keramik verileri ve mimari yapısı göz önüne alındığında İlk Tunç Çağ kalesi olduğu görülmektedir. Erken Demir Çağ ve Ortaçağ döneminde de yerleşim görmüş olabileceğini düşünmekteyiz (Ceylan, 2015, s. 347; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, s. 78).

Beğendik Gözetleme Kulesi

Olur ilçesinin 30 km. kuzeydoğusundaki, Beğendik köyünün 2 km. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Keramik verisi oldukça az olmakla beraber Ortaçağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2015, s. 351; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, 79).

Ekinlik Kalesi-I

Olur ilçesinin 23 km. kuzeydoğusundaki Ekinlik köyünün 2 km. kuzeyinde ve 2256 m. yükseklikte yer almaktadır. Kale üzerinde yer alan keramik parçaları İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Ortaçağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2015, s. 402; Özgül, 2015_b, s. 457).

Ekinlik Kalesi-II

Olur ilçesinin 23 km. kuzeydoğusundaki Ekinlik köyünün 1 km. kuzeydoğusunda Ekinlik Kalesi'nin 500 m. kuzeyinde ve 2256 m. yükseklikte yer almaktadır. Keramik verileri Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Ortaçağ'a aittir (Ceylan, 2015, s. 404; Özgül, 2015_b, s. 458).

Ilıkaynak Kalesi

Olur ilçesinin 5 km. kuzeyindeki Ilıkaynak köyünün 3 km. güneydoğusunda 2111 m. rakımda yer almaktadır. Mimari yapılar ve bölgedeki diğer yerleşim biçimleri dikkate alındığında buranın büyük bir Urartu kalesi ve aynı zamanda da bir Eskiçağ yerleşim merkezi olduğu anlaşılmaktadır. Kalede tespit edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2015, s. 408; Özgül, 2015_b, s. 458).

Ilıkaynak Yayla Kalesi

Olur ilçesinin 5 km. kuzeyindeki Ilıkaynak köyünün 6 km. kuzeydoğusunda, Ilıkaynak Yaylası'nın 500 m. kuzeydoğusunda, 2478 m. rakımda yer almaktadır. Kaleden elde edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ ve Demir Çağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2015, s. 410; Özgül, 2015_b, s. 459-460).

Peglerazı Kalesi ve Yerleşmesi

Olur ilçesinin 5 km. kuzeyindeki Ilıkaynak köyünün 5 km.

kuzeydoğusunda, Ilıkaynak Yaylası'nın hemen güneybatı tarafında ve 2353 m. yükseklikte yer almaktadır. Kalenin İlk Tunç Çağ'dan itibaren yerleşim gördüğü keramik verilerinden anlaşılmaktadır (Ceylan, 2015, s. 413; Özgül, 2015_b, s. 460).

Şeytan Kalesi

Olur ilçesinin 5 km. kuzeyindeki Ilıkaynak köyünün 4 km. kuzeydoğusunda yer alır. Kale üzerindeki keramik verileri İlk Tunç Çağ dönemine tarihlendirilmektedir (Ceylan, 2015, s. 418; Özgül, 2015_b, s. 460).

Ürünlü Höyük

Olur ilçesine 17 km. uzaklıktaki Ürünlü köyünün 3,5 km. kuzeyinde 1720 m. yükseklikte yer almaktadır. Yerleşmede elde edilen keramik verileri İlk Tunç Çağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2015, s. 428; Özgül, 2015_b, s. 460).

Yukarı Beğendik Kalesi

Olur ilçesinin 30 km. kuzeydoğusundaki Beğendik köyünün 2 km. kuzeybatısında yer almaktadır. Keramik verilerinden kalenin İlk Tunç Çağ döneminde inşa edildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca kalenin batısında bir gölet yer almaktadır. Demir Çağ ve Ortaçağ döneminde de yerleşim görmüş olabileceği düşünülmektedir (Ceylan, 2015, s. 377; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, s. 78).

PAZARYOLU

Laleli Kalesi

Pazaryolu ilçesinin 29 km. batısındaki kale, Laleli köyünün 2 km. kuzeydoğusundadır. Kalenin 100 m. kadar doğusunda, günümüzde elmalık olarak kullanılan yerlerde Erken Demir Çağ dönemine ait duvar kalıntılarına rastlanmıştır. Yapılan ilk incelemelerde, Ortaçağ'dan başlayıp Erken Demir Çağ'a kadar uzanan bol miktarda keramik bulunmuştur (Ceylan, 2007_a, ss. 167-168; Ceylan, 2008, s. 245; Kozbe-Ceylan vd., 2008: Laleli).

Pazaryolu Kalesi

Erzurum ilinin 124 km. kuzeybatısında, Pazaryolu ilçesinin Kümbet Mahallesi'nde, 1437 m. rakımda yer almaktadır. Tespit edilen bu keramik verilerinin Ortaçağ dönemine ait olduğu görülmektedir (Üngör-Bingöl vd., 2014, s. 68).

ŞENKAYA

Akşar Gözetleme Kulesi

Şenkaya ilçesinin 14 km. kuzeyinde ve Şenkaya-Bardız karayolunun tam ortasında, 1355 m. yükseklikte yer almaktadır. Çok az miktarda keramik verisi tespit edilmiş olup, keramik verileri Ortaçağ'a aittir (Ceylan, 2015, s. 399).

Çağlayan Kalesi

Şenkaya ilçesinin 48 km. güneydoğusunda, Kaynak köyünün 7 km. doğusunda, 2352 m. rakımda yer almaktadır. Keramik verileri İlk Tunç Çağ ve Ortaçağ dönemlerine aittir (Üngör-Bingöl vd., 2014, s. 69; Ceylan, 2015, s. 291; Özgül 2015_a, s. 176).

Çatalkom Gözetleme Kulesi

Şenkaya ilçesinin 3 km. güneydoğusunda, Allahuekber Dağları'na açılan vadide ve 2000 m. rakımda yer almaktadır. İlk Tunç Çağ'dan itibaren gözetleme kulesi olarak kullanıldığını ve Orta Demir Çağ - Orta Çağ boyunca da bu durumun devam ettiğini söylemek mümkündür. Keramik verileri İlk Tunç Çağ, Orta Demir Çağ, Geç Demir Çağ ve Ortaçağ'a aittir (Üngör-Bingöl vd., 2014, s. 65; Ceylan, 2015, s. 400).

Kışla Yerleşmesi

Şenkaya ilçesinin 12 km. güneydoğusunda yer almaktadır. Keramik verileri İlk Tunç Çağ'a aittir (Ceylan, 2015, s. 415).

Murathan Yerleşmesi

Şenkaya ilçesinin 7 km. güneydoğusundadır. Geç Dönem keramik buluntularına rastlanmıştır (Ceylan-Bingöl, 2008, s. 133, Kozbe-Ceylan vd., 2008: Murathan Yerleşmesi; Ceylan, 2008, s. 275; Günaşdı, 2011, s. 481).

Puruttepe Kalesi

Şenkaya ilçesi, Şenyurt köyünün yaklaşık olarak kuş uçuşu 2 km. kuzeybatısında Güzelyayla köyünün 1.50 m. güneyinde yer alır. Kaçak kazı alanlarında inceleme ve materyal toplamada elde ettiğimiz keramikler Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ keramikleridir (Günaşdı, 2011, s. 478).

Şenkaya Kalealtı Yerleşmesi

Şenkaya ilçesi, Şenkaya Kalesi'nin hemen güneyinde, 2045 m. yükseklikte yer alan yerleşmede duvar örgüsü ve az sayıda keramik tespit edilmiştir. Rüzgârdan ve kısmi etkisinden korunabilen bir konumda

yapılmıştır (Ceylan- Bingöl, 2008, s. 134, Kozbe-Ceylan vd., 2008: Şenkaya Kalealtı Yerleşmesi; Ceylan, 2008, s. 280; Günaşdı, 2011, s. 479).

Yanikkale Kalesi

Şenkaya ilçesinin 33 km. kuzeydoğusundaki, Ormanlı köyünün 3 km. güneydoğusunda bulunur. Kalede toplanan keramikler İlk Tunç Çağ ve Ortaçağ özelliği göstermektedir. Keramik verilerinin dikkat çekiciliği ve kalenin stratejik konumu dolayısıyla bölgedeki önemli Urartu kalelerinden birisi olduğunu söylemek mümkündür (Ceylan, 2015, s. 429).

TORTUM

Bağbaşı Kalesi

Tortum ilçesinin 35 km. kuzeybatısında, Bağbaşı beldesinin 500 m. kuzeydoğusunda yer almaktadır. Gerek kalenin mimari yapısı, gerekse keramik verilerinden anlaşılacağı üzere Ortaçağ dönemine ait bir kaledir (Ceylan, 2015, s. 349; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, s. 79).

Cihanlı Gözetleme Kulesi

Tortum ilçesinin 35 km. kuzeybatısında, Şenyurt beldesine bağlı Cihanlı Mahallesi'nin 2 km. güneybatısında yer almaktadır. Az sayıda rastladığımız keramik parçaları Ortaçağ dönemine tarihlendirilmektedir (Ceylan, 2015, s. 352; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, s. 80).

Gugullar Höyük - I

Tortum ilçesinin 55 km. kuzeybatısında bulunan Serdarlı beldesinin 1 km. doğusunda yer almaktadır. Tespit edilen keramik verileri, İlk Tunç Çağ dönemi özelliği göstermektedir (Ceylan, 2015, 354; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, s. 81).

Kaleboynu Kalesi

Tortum ilçesinin 40 km. kuzeybatısındaki Yazyurdu köyünün 1 km. doğusunda yer almaktadır. Keramik verileri Ortaçağ dönemine tarihlenmektedir (Ceylan, N. -Günaşdı, 2014, s. 82; Ceylan, 2015, 360).

Kaledibi Höyük

Tortum ilçesinin 2 km. batısında, Erzurum - Artvin karayolunun kuzeyinde yer almaktadır. Elde ettiğimiz keramik verileri İlk Tunç Çağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2015, s. 363; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, s. 82).

Kapıkaya Kalesi-I

Tortum ilçesinin 26 km. batısında yer alan Kapıkaya köyünün 1 km. kuzeyinde yer almaktadır. Keramikler Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Geç Demir Çağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2007_a, s. 163; Özgül, 2007, s. 53; Ceylan, 2008_a, s. 244; Günaşdı vd., 2011, s. 3; Ceylan, 2015, s. 164; Özgül, 2015_c, s. 69-92).

Kapıkaya Kalesi-II

Tortum ilçesinin 26 km. batısında, Kapıkaya köyünde yer almaktadır. Köyün 2 km. kuzeyinde bulunan kalenin güneyinde Kapıkaya Göleti ve 1 km. güneydoğusunda Kapıkaya Kalesi-I yer almaktadır. Yaptığımız yüzey araştırmasında elde ettiğimiz keramik verileri Geç Kalkolitik, İlk Tunç Çağ ve Erken Demir Çağ ve Orta Demir Çağ'a aittir. Erken Demir Çağ'a ait emzikli keramikler oldukça dikkat çekicidir (Ceylan, 2007_a, s. 163; Özgül, 2007, s. 53; Günaşdı vd., 2011, s. 3-4; Ceylan, 2015, s. 167; Özgül, 2015_c, s. 69-92).

Şenyurt Yerleşmesi

Tortum ilçesi, Şenyurt Yaylasının 4 km. güneybatısında yer almaktadır. Keramik verileri, yerleşmenin İlk Tunç Çağ ve Ortaçağ'da yerleşim gördüğünü göstermektedir (Ceylan, 2015, s. 368; Ceylan, N.-Günaşdı, 2014, s. 84).

Tortum Kalealtı Kalesi

Tortum ilçesinin 5 km. kuzeybatısında Kalealtı adı verilen bölgede yer almaktadır. Kale yapısı ve keramik verisi bakımından Ortaçağ özelliği taşımaktadır (Ceylan, 2007_a, s. 166; Özgül, 2007, s. 53; Ceylan, 2008, s. 250).

Tortum Kalesi

Tortum ilçesinin 20 km. batısında aynı adla anılan köyde bulunmaktadır. Yapısal olarak kale bir Ortaçağ kalesidir. Keramik verileri de Ortaçağ özelliği göstermektedir (Ceylan, 2007_a, s. 167, Tortum; Özgül, 2007, s. 53; Ceylan, 2008, ss. 250-251).

UZUNDERE

Sapaca Kalesi

Erzurum iline 95 km. uzaklıkta, Uzundere ilçesinin 9 km. güneyinde, 1390 m. rakımda yer almaktadır. Keramik verilerine göre kalenin Ortaçağ kalelerinden biri olduğu söylenebilir (Üngör-Bingöl vd., 2014, ss. 70-71; Ceylan, 2015, s. 320).

Uzundere (Çöptek) Mağarası

Erzurum ilinin 87 km. kuzeyinde, Uzundere ilçesinde 1160 m. rakımda bulunan Çöptek mağarası, iki katlı bir mağara olup üst katı daha büyük ve geniştir. Mağaranın ön kısmına taş duvar örülmüştür. Tespit edilen keramikler genellikle Ortaçağ'a ait klasik keramik örnekleridir (Üngör-Bingöl vd., 2014, s. 71; Ceylan, 2015, s. 330).

SONUÇ

Sonuç olarak coğrafi özellikleri ve iklim koşullarının uygunluğu göz önünde bulundurulduğunda Erzurum'un kuzey ilçelerinin erken dönemlerden itibaren yerleşim gördüğü düşünülmektedir. A. Ceylan başkanlığında yapmış olduğumuz yüzey araştırmalarında tespit edilen kaleler, yerleşmeler ve höyükler bölgeye hâkim konumda, tarım arazilerini ve geçiş noktalarını kontrol altında tutan stratejik noktalarda kurulmuşlardır. Tespit ettiğimiz merkezlerden elde ettiğimiz keramik verileri değerlendirildiğinde keramiklerin İlk Tunç Çağ, Erken Demir Çağ, Orta Demir Çağ ve Ortaçağ'a ait oldukları görülmektedir.

Bölgede tespit edilen keramik tipolojisi yapıldığında, keramiklerin büyük bir bölümünün çanak ağız parçalarından oluştuğu görülmüştür. Çanak parçalarının yanı sıra çömlek, tabak ve kulp parçaları da mevcuttur. Keramik hamurlarında katkı maddesi olarak yoğun bir şekilde ince kum ve küçük taşçıklar kullanılmıştır. Ayrıca orta kum, orta taşçık, kireç ve mika da katkı maddesi olarak görülmektedir. Hamur renkleri Munsel Renk Kataloğu (Munsel Soil Color Chart) dikkate alınarak tespit edilmiştir. Buna göre en çok kullanılan renkler 5 YR 6/3, 5 YR 6/4, 5 YR 6/6, 7,5 YR 6/3, 7,5 YR 6/6, 7,5 YR 7/3, 10 YR 6/4, 10 YR 6/6 VE 10 YR 7/4'tür. Keramikler genellikle açık ve astarlıdır. Astarlı olan parçaların astar renkleri genellikle hamur rengi, kiremit, kırmızı, devetüyü ve siyahtır. Çark yapımı olan keramiklerin yanında el yapımı parçalar da bulunmaktadır. Desenli olan keramik parçaları derin yiv bezeme, kabartma, yiv/ oluk bezeme ve yiv/oyuk bezemeler görülmektedir. Bazı kulplarda ise parmak bezeme kullanılmıştır. Keramikler iyi ve orta derecede pişmiştir.

KAYNAKLAR

- Arınç, K. (2004). *Türkiye'nin Coğrafi Bölgeleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Arınç, K. (2016). *Doğal, Beşeri, İktisadi ve Siyasal Yönleriyle Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgeleri*. Erzurum: Biyosfer Araştırmaları Merkezi.
- Atalay, İ. - M. Tetik vd. (1984). *Kuzeydoğu Anadolu'nun Ekosistemleri*. Ankara: Ormanlık Araştırmaları Enstitüsü Yayınları.

- Belli, O. (2001). "1999 Yılında Doğu Anadolu Bölgesinde Urartu Baraj, Gölet ve Sulama Kanallarının Araştırılması". 18. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 205-210.
- Burney, C. A. (1966). "First season of excavation of the Urartian citadel of Kayalıdere". *Anatolian Studies* 16, 55-111.
- Ceylan, A. (2002). "2000 yılı Erzincan ve Erzurum İlleri Yüzev Araştırması". 19. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 165-178.
- Ceylan, A. (2005). "2003 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzev Araştırmaları". 22. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 189-200.
- Ceylan, A. (2007_a). "2005 Yılı Erzincan, Erzurum-Kars-Iğdır İlleri Yüzev Araştırmaları". 24. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 1*, 163-182.
- Ceylan, A. (2007_b). "Kuzeydoğu Anadolu Yüzev Araştırmalarının Bir Değerlendirilmesi". *Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/39, 103-117.
- Ceylan, A. (2008). *Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (1998-2008)*. Erzurum: Güneş Vakfı Yayınları.
- Ceylan, A. (2015). *Doğu Anadolu Araştırmaları, Erzurum-Erzincan-Kars-Iğdır (2009-2015)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Ceylan, A.- A. Bingöl (2008). "2006 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzev Araştırmaları". 25. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 3*, 2008, 129-148.
- Ceylan, A.- A. Bingöl (2009). "2007 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzev Araştırmaları". 26. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 133-150.
- Ceylan, A.- Y. Günaşdı (2011). "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzev Araştırmaları". 28. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 1-20.
- Ceylan, N.- Y. Günaşdı (2014). "2013 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzev Araştırmaları". 32. *Araştırma Sonuçları Toplantısı 2*, 71-92.
- Doğan, İ. (2000). *Kafkasya'daki Göktürk-Runik İşaretili Yazılar*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Doğanay, H. - Güner, İ. vd. (1998). "Coğrafya". *Erzurum İl Yıllığı*.
- Garstang, J- O. Gurney (1959). *The Geography of the Hittite Empire*. London: British Institute of Archaeology at Ankara.
- Günaşdı, Y. (2011). "Eskiçağ'da Şenkaya". *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 4, 473-492.
- Gündoğdu, H. (2002). *Tarihi ve Arkeolojik Yönleri ile Oltu*. Ankara.
- Herzfeld, E. (1968). *The Persian Empire: Studies in Geography and Ethnography of the Ancient Near East*. Wiesbaden: F. Steiner.
- Meyer, E. (1954). *Geschichte des Altertums*. Stuttgart: J.G. Cotta.
- Koşay, H.- H. Vary (1967). *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Morkoç, A. N. (2013). *Doğu Anadolu Araştırmaları Işığında Narman Bölgesi Keramiklerinin Değerlendirilmesi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Özey, R. (1994). "Bayburt ve Çevresinin Coğrafi Özelliklerine Bir Bakış". *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, 437-

487.

- Özgül, O. (2011). "Eskiçağda Narman Havzası". *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7, 97-114.
- Özgül, O. (2015_a). "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/10, 169-198.
- Özgül, O. (2015_b). "2014 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları". 33. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1, 447-472.
- Özgül, O. (2015_c). "Erzurum Tortum'da Önemli Bir Urartu Kalesi: Kapıkaya". *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 5/9, 69-92.
- Özgül, O. (2016). "Erzurum/Şenkaya Petrogliflerindeki At/Geyik ve Güneş Kursu". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 39, 371-390.
- Pehlivan, M. (1984). *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Pehlivan, M. (1991a). *Daya (e) ni /Diau(e)hi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Sagona, A. G. (2000). "Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeast Anatolia". *Chronologie des Pays du Caucase et de l'Euphrate aux IVème-IIIème Millénaires. Actes du Colloque d'Istanbul*, (16-19 décembre 1998). *Varia Anatolica XI*, İstanbul: Institut Français d'Études Anatoliennes-Georges Dumézil, 329-373.
- Sagona, A. G. - C. Sagona (1995). "Excavations at Sos Höyük-1995 First Preliminary Report". *Anatolian Studies* 45, 193-218.
- Sagona, A. G. - M. Erkmen - C. Sagona (1997). "Excavations Sos Höyük 1995". 18. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, 137-143.
- Sagona, A. G. - M. Erkmen - C. Sagona (1998). "Excavations Sos Höyük 1996". 19. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, 245-250.
- Sagona, A. G. - C. Sagona (2000). "Excavations at Sos Höyük, 1998". 21. *Kazı Sonuçları Toplantısı* 1, 143-144.
- Sagona, A. G. - P. Zimansky (2009). *Ancient Turkey*. London: Routledge World Archaeology.
- Sağlamtimur, H. (2000). *Urartu Krallığı'nın Ekonomik Yapısı*, İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- Salvini, M. (1967). *Nairi e Ur(u)atri: Contributa alla Storia della Formazione del Regnodi Urartu*. Roma: Edizioni dell'Ateneo.
- Salvini, M. (2006). *Urartu Tarihi ve Kültür*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Tarhan, M. T. (1978). *M.Ö. XIII. Yüzyılda "Uruatri" ve "Nairi" Konfederasyonları*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, (Yayınlanmamış Doçentlik Tezi).
- Tarkan, T. (1974). "Ana Çizgileriyle Doğu Anadolu Bölgesi ve Çevresi". *Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.
- Üngör, İ. - A. Bingöl vd. (2014). "2012 Yılı Erzincan-Erzurum İlleri Yüzey Araştırmaları". 31. *Araştırma Sonuçları Toplantısı* 1, 61-78.
- Yalçınlar, İ. (1951). "Soğanlı Kaçkar ve Mescit Dağı Silsilelerinde Glasiyasyon Şekilleri". *Coğrafya Enstitüsü Dergisi* 2, 20-55.

Yılmaz, A. (2003). *Türk Dünyasında Balbalların Dağılımı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Merkez İsmi	İl	İlçe	Türü	Kalkolitik	İk Tunç Çağ	Demir Çağ	Erken Demir Çağ	Orta Demir Çağ	Geç Demir Çağ	Ortaçağ
Akşar Gözetleme Kulesi	Erzurum	Şenkaya	Gözetleme Kulesi							♦
Aşağı Beğendik Kalesi	Erzurum	Olur	Kale	♦	♦			♦		♦
Bağbaşı Kalesi	Erzurum	Tortum	Kale							♦
Başkale	Erzurum	Narman	Kale							♦
Beğendik Gözetleme Kulesi	Erzurum	Olur	Gözetleme Kulesi							♦
Boğakale Kalesi	Erzurum	Narman	Kale							♦
Cihanlı Gözetleme Kulesi	Erzurum	Tortum	Gözetleme Kulesi							♦
Cihanlı Mağarası	Erzurum	Tortum	Mağara							♦
Çağlayan Kalesi	Erzurum	Şenkaya	Kale		♦			♦		♦
Çatalkom Gözetleme Kulesi	Erzurum	Şenkaya	Gözetleme Kulesi		♦			♦	♦	♦

Devedağı Kalesi	Erzurum	İspir	Kale								♦
Dikyar Kalesi	Erzurum	Uzundere	Kale								♦
Ekinlik Kalesi - I	Erzurum	Olur	Kale		♦		♦	♦			♦
Ekinlik Kalesi - II	Erzurum	Olur	Kale	♦	♦		♦	♦			♦
Erikli Gözetleme Kulesi	Erzurum	Uzundere	Gözetleme Kulesi								♦
Gökdağ Kalesi	Erzurum	Narman	Kale								♦
Gugullar Höyük - I	Erzurum	Tortum	Höyük		♦						
Ilıkaynak Kalesi	Erzurum	Olur	Kale		♦			♦			
Ilıkaynak Yayla Kalesi	Erzurum	Olur	Kale		♦			♦			
İspir Kalesi	Erzurum	İspir	Kale								♦
İyidere Kalesi	Erzurum	İspir	Kale								♦
Kaleboynu Kalesi	Erzurum	Tortum	Kale								♦
Kaledibi Höyük	Erzurum	Tortum	Höyük		♦						
Kapıkaya Kalesi - I	Erzurum	Tortum	Kale				♦	♦			
Kapıkaya Kalesi - II	Erzurum	Tortum	Kale	♦			♦	♦			

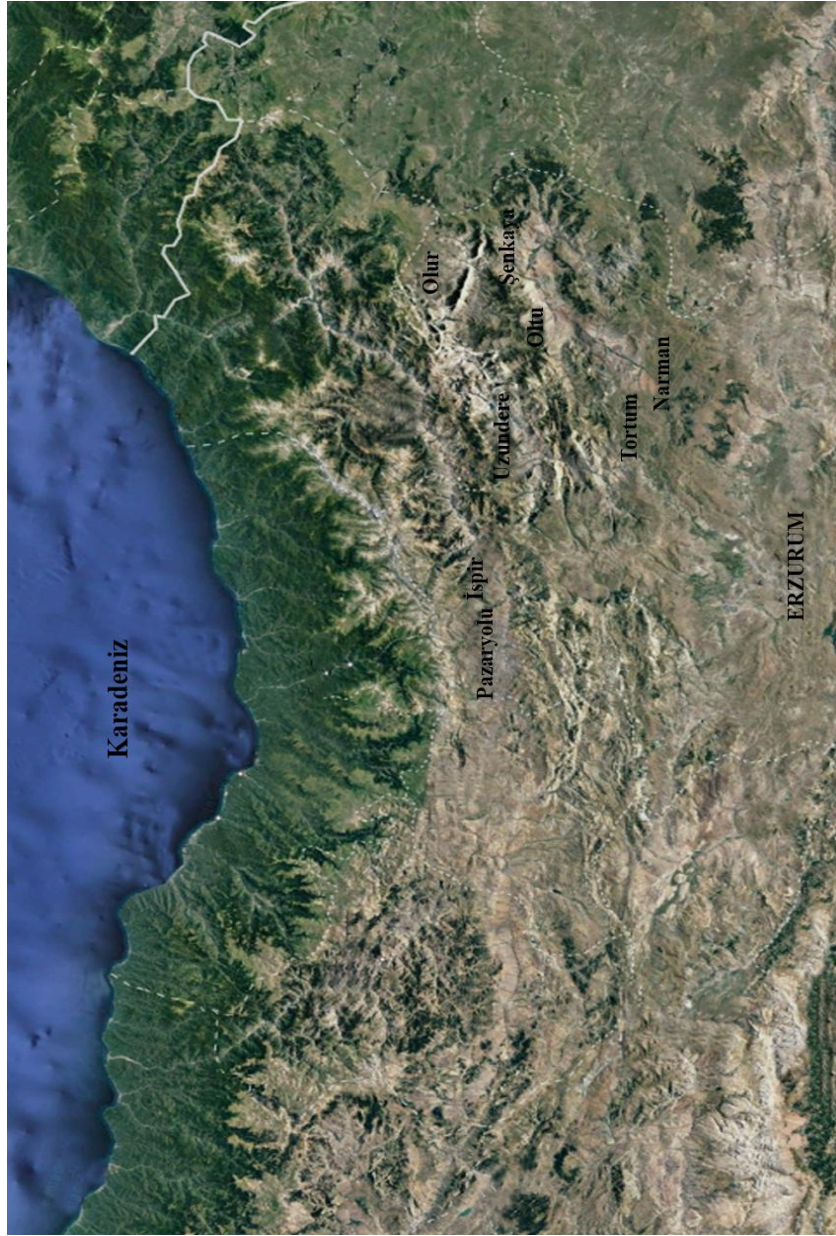
Kalesi										
Şenkaya Kalealtı Yerleşmesi	Erzurum	Şenkaya	Yerleşme							♦
Şenkaya-I Kalesi	Erzurum	Şenkaya	Kale			♦				
Şenkaya-II Kalesi	Erzurum	Şenkaya	Kale			♦				
Şenyurt Kalesi	Erzurum	Tortum	Kale	♦						
Şenyurt Yerleşmesi	Erzurum	Tortum	Yerleşme	♦						♦
Şeytan Kalesi	Erzurum	Olur	Kale		♦					
Tortum Kalealtı Kalesi	Erzurum	Tortum	Kale							♦
Tortum Kalesi	Erzurum	Tortum	Kale							♦
Uzundere (Cöptek) Mağarası	Erzurum	Uzundere	Mağara							♦
Yanikkale Kalesi	Erzurum	Şenkaya	Kale		♦			♦		♦
Yanıktaş Kalesi	Erzurum	Narman	Kale							♦
Yanıktaş (Ekrek) Yerleşmesi	Erzurum	Narman	Yerleşme							♦
Yayla Kalesi	Erzurum	Şenkaya	Kale		♦			♦		♦
Yeşilyurt	Erzurum	İspir	Kale							♦

Kalesi										
Yukarı Beğendik Kalesi	Erzurum	Olur	Kale		♦		♦			♦

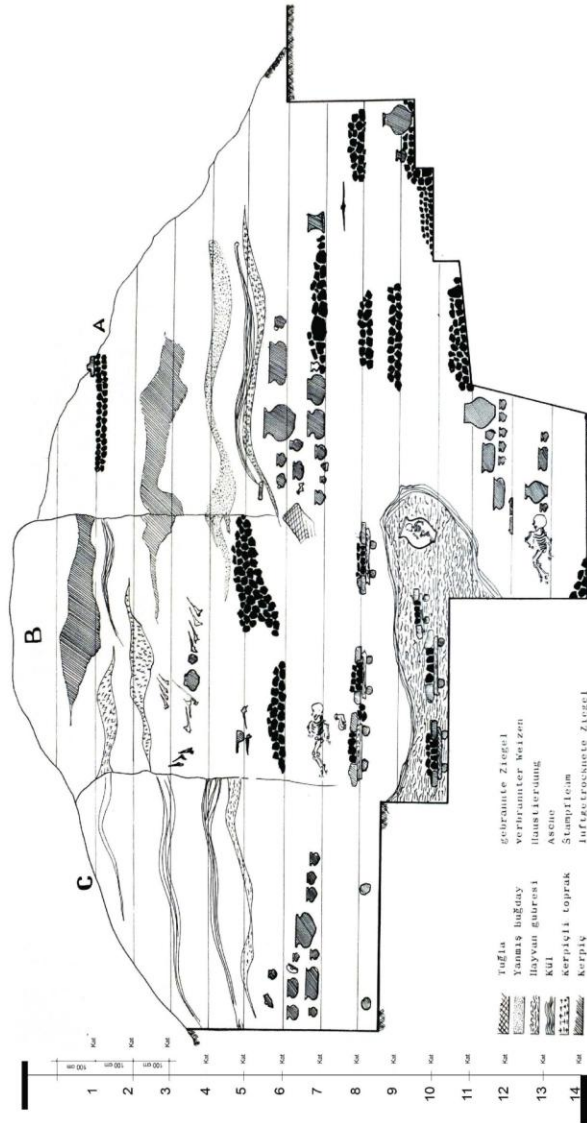
Tablo 1. Tespit Edilen Merkezlerin Çağlara Göre Dağılımı

	Kalkolitik	İlk Tunç Çağ	Erken Demir Çağ	Orta Demir Çağ	Geç Demir Çağ	Ortaçağ
İspir		1				6
Narman						6
Oltu						7
Olur	2	9	3	5		5
Pazaryolu			1	1	2	2
Şenkaya		6	1	5		7
Tortum	3	4	2	2		9
Uzundere						6
Toplam	5	20	7	13	2	48

Tablo 2. İlçelerden Elde Edilen Keramik Verilerinin Çağlara Göre Dağılımı

Harita 1. Erzurum İli Kuzey İlçeleri

Çizim 1. Güzelova Höyük Tabakalanması

Fotoğraf 1. İspir Keramik Örnekleri

Fotoğraf 2. Narman Keramik Örnekleri

Fotoğraf 3. Oltu Keramik Örnekleri

Fotoğraf 4. Şenkaya Keramik Örnekleri

Fotoğraf 5. Tortum Keramik Örnekleri

Fotoğraf 6. Uzundere Keramik Örnekleri